

चाभ्युक्ष्य गणेशादीन् नवग्रहांचैव पूजयेत् ।
ततो व्रतदेवताः पूजयेत् । इति व्रततत्त्वम् ॥
अथ व्रतलक्षणम् । दीर्घकालागुपालनीयसङ्कल्पो
व्रतमिति नारायणोपाध्यायानां स्वरचः ।
स्वकर्तव्यविषयो नियतः सङ्कल्पो व्रतमिति
श्रीहर्षहरिनाथवर्द्धमानप्रभृतयः ॥ सङ्कल्पश्च
भावे मयेतत् कर्तव्यमेव निषेधे न कर्तव्यमिति
ज्ञानविशेषः । अतएव सङ्कल्पः कर्ममानस-
मिच्छाभिधानिकाः । वस्तुतस्तु पूर्वोक्तवराह-
पुराणवचनेनाहंशुपवासास्य व्रतत्वाभिधानात् ।
“एकभक्तेन नृत्तेन तथैवायाचितेन च ।
उपवासेन चैकेन पादस्तुष्टं उदाहृतः ॥”
इत्यादि याज्ञवल्क्यादुक्तेषु एकभक्तनृत्तायाचित-
भोजनोपवासादिषु पादस्तुष्टादित्वाभिधानाच्च
न सङ्कल्पो व्रतम् । किन्तु सङ्कल्पविषयतत्तु-
कर्त्तव्यं व्रतमिति । अतएव व्रताभां सङ्कल्पसम्भव-
त्वमाह मनुः ।
“सङ्कल्पमूलः कामो वै यज्ञाः सङ्कल्पसम्भवाः ।
व्रता नियमधर्माश्च सर्वे सङ्कल्पजाः स्मृताः ॥”
अनेन कर्मणा इदमिदं पक्षं साधयते इत्येवं
विषया बुद्धिः सङ्कल्पस्येव नारमिहसाधनतया
अवगतं तस्मिन् इच्छा जायते तत्तत्सदर्थं प्रयत्नं
कुर्वीत इत्येवं यज्ञाः सङ्कल्पसम्भवाः । व्रता
नियमरूपा धर्माश्चतुर्थाध्याये वक्ष्यमाणाः ।
सर्वे इत्यनेन अन्येऽपि शास्त्रार्थाः सङ्कल्पादेव
जायन्ते इति कुल्लूकभट्टः ॥ ॥ सङ्कल्पमाह
वराहपुराणम् ।
“प्रातः सङ्कल्पयेद्दिवाशुपवासव्रतादिकम् ।
नापराह्णे न मध्याह्ने पित्राकांक्षी हि तौ
स्मृतौ ॥”
सङ्कल्पं व्रतस्यारम्भ इत्युक्तं राघवधृतो विष्णुः ।
“व्रतयज्ञविवाहेषु आह्ने होमेऽर्चने जपे ।
आरब्धे स्नतकं न स्यादनारब्धे तु स्नतकम् ॥
आरम्भो वरत्वं यज्ञे सङ्कल्पो व्रतजापयोः ।
नान्दीआहं विवाहादौ आह्ने पाकपरिष्क्रिया ।
निमन्त्रणानु वा आह्ने आरम्भः स्यादिति
श्रुतिः ॥”
पाकपरिष्क्रियेति साधेर्देशआहविषयम् । तत्रैव
तस्याग्न्यह्निरविधानेन तदग्निपाकस्यावाधा-
रत्वात् ॥ ॥ सङ्कल्पविधानम् संवत्सरप्रदीपे ।
“प्रातः सन्ध्यां ततः कृत्वा सङ्कल्पं बुध आचरेत् ॥”
शान्तिपर्वणि ।
“यज्ञीलौक्यनरं पात्रं वारिपूर्वमुदहस्तुतः ।
उपवासन्तु यज्ञीयादयद्वा सङ्कल्पयेद्बुधः ॥
देवतास्तस्य तुष्णानि कामिकं तस्य सिद्ध्यति ।
अन्यथा तु दृष्टा मर्त्याः क्षिप्रानि स्वल्प-
बुद्धयः ॥”
यज्ञेति पञ्चान्नरम् । तेन तावत्पात्राभादे
सङ्कल्पमात्रं करणीयम् ॥ ॥ यज्ञीतव्रताकरणे
होवमाह ब्रह्मण्डलः ।
“पूर्वं व्रतं यज्ञीत्वा यो नाचरेत् काममोहितः ।
जीवन् भवति पाकाको नृपः न चैव जायते ॥

हादशीव्रतमादाय व्रतभङ्गं करोति यः ।
हादशाब्दं व्रतं चौर्यं निष्कलं तस्य जायते ॥”
इति नारदीयवचनात् हादशां विशेषोऽपि ॥ ॥
प्रायश्चित्तमाह पद्मपुराणम् ।
“जोभाज्जोहात् प्रमादाद्वा व्रतभङ्गो यदा
भवेत् ।
उपवासचयं कुर्व्यात् कुर्व्याद्वा केशस्तुलनम् ।
प्रायश्चित्तमिदं कृत्वा पुनरेव व्रती भवेत् ॥”
वाशब्दः सत्तुष्टये तेन तुलनश्च कर्तव्यमिति
प्रायश्चित्तविवेकः । प्रमादादस्य सत्तुलनत्वे
प्रतिप्रवृत्ते देवतः ।
“सर्वभूतभयं याधिः प्रमादो गुह्यशासनम् ।
अव्रतज्ञानि कथ्यन्ते सज्जदेतानि शास्त्रतः ॥”
इत्येकादशीतत्त्वम् ॥ ॥
पुण्यजनकव्रतानि यथा । वैशाखस्य शुक्लतृती-
यायां अक्षयतृतीयाव्रतम् १ तस्य शुक्ला हादशी
पिपितकी २ तत्तुष्टुदशी रुविंश्चतुर्दशी ३
तस्य ज्येष्ठादमी ज्योतिषादमी ४ तस्य ज्येष्ठा-
चतुर्दशी सावित्री ५ ज्येष्ठशुक्लतृतीया रम्भा-
तृतीया ६ तस्य शुक्ला चतुर्थी उमाचतुर्थी ७
तस्य शुक्ला षष्ठी अरण्याषष्ठी ८ तत्तुष्टुदशी
चम्पकचतुर्दशी ९ आषाढी शुक्लैकादशी श्रवणे-
कादशी १० आषाढी ज्येष्ठादमी श्रीलङ्काज्येष्ठा-
दमी ११ भाद्रशुक्ला चतुर्थी शिवा चतुर्थी १२
तस्य शुक्ला षष्ठी चण्डिका षष्ठी १३ तस्य शुक्ला
सप्तमी ललिता सप्तमी तत्र कुकुटीव्रतम् १४
तस्य शुक्लादमी दूर्वादमी १५ राधादमी च
१६ तस्य शुक्ला नवमी तालनवमी १७ तस्य
शुक्लैकादशी पार्ष्णपरिवर्जनव्रतम् १८ तस्य
शुक्ला हादशी अवधहादशी १९ तस्य शुक्ला
चतुर्दशी अनन्तचतुर्दशी २० तस्य ज्येष्ठा
चतुर्थी गवैश्चतुर्थी २१ आश्विनशुक्लादमी
महादमी २२ कार्तिकशुक्ला नवमी दुर्गानवमी
२३ तस्य शुक्लैकादशी उत्थानैकादशी २४ तस्य
शुक्ला चतुर्दशी पाषाणचतुर्दशी २५ तस्याषो-
ढैकादशीदिपञ्चतिथ्यात्मकं वक्त्रपञ्चकम् २६
दक्षिणसंक्रान्त्या सर्वजयाव्रतम् २७ कार्ति-
केयव्रतम् २८ अश्विहायणस्य शुक्ला षष्ठी गुह-
यष्ठी २९ तस्य शुक्ला सप्तमी मित्रसप्तमी ३०
तस्य शुक्ला हादशी अक्षया हादशी ३१ माघ-
शुक्ला चतुर्थी वरदा चतुर्थी ३२ तस्य शुक्ल-
पञ्चमी श्रीपद्मजीवतं सङ्कर्षणिज्यातम् ३३
तस्य शुक्ला षष्ठी श्रोतला षष्ठी ३४ तस्य शुक्ला
सप्तमी आरोग्यसप्तमी ३५ तस्य शुक्लैकादशी
भीमैकादशी ३६ तद्वादशी वराहवादशी ३७
तस्य ज्येष्ठा चतुर्दशी शिवरात्रिः ३८ फाल्-
गुनशुक्ला हादशी मोविन्दवादशी ३९ चैत्र-
ज्येष्ठा षष्ठी खन्दवष्ठी ४० चैत्रशुक्लादमी
अश्रीकादमी ४१ तस्य शुक्ला नवमी श्रीराम-
नवमी ४२ तस्य शुक्ला त्रयोदशी मदनत्रयो-
दशी ४३ इति स्मृतिः ॥ ॥ अयाचितव्रतं
नक्तव्रतं उमाहादश्वरव्रतं शङ्करनारायणव्रतं

देवीपुराणी ज्येष्ठादमीव्रतनामाध्याये सम्मा-
र्जनमाहात्म्याध्याये च द्रष्टव्यम् ॥ ॥ तिथ्यादि-
व्रतं गारुडे ११६ अध्याये अगस्त्याध्यायव्रतं
गारुडे ११६ अध्याये चातुर्मास्यव्रतानि गारुडे
१२१ अध्याये भौमपञ्चादिव्रतं गारुडे १२३
अध्याये द्रष्टव्यम् ॥ ॥ कार्तिकक्षानव्रतं
कार्तिकव्रतं कार्तिकप्रदीपदानव्रतञ्च पाद्मोत्तर-
खण्डे १४० अध्याये द्रष्टव्यम् ॥ ॥ प्रतिपत्तुल्ये
व्रतव्रतम् । द्वितीयाकल्पे पुष्यद्वितीयाव्रतं फल्-
ग्वितीयाव्रतञ्च । तृतीयाकल्पे गौरीव्रतम् ।
चतुर्थीकल्पे गणेशचतुर्थी । पञ्चमीकल्पे भाद्र-
शुक्ला पञ्चमी नागपञ्चमी । षष्ठीकल्पे भाद्र-
शुक्ला षष्ठी गुहयष्ठी । सप्तमीकल्पे माघशुक्ल-
सप्तमी रथसप्तमी । शुक्लपक्षे रविवारे सप्तम्यां
रोहिणीचन्द्रयोगे विजयासप्तमी । रविवारे
संक्रान्तौ आदित्यद्वयव्रतम् । शुक्लपक्षीय-
सप्तम्यां पञ्चतारकचन्द्रयोगे जया सप्तमी ।
माघशुक्लसप्तमी जयन्ती । भाद्रशुक्लसप्तमी
अपराजिता सप्तमी । शुक्लपक्षे सप्तम्यां रवि-
संक्रमणे महाजया सप्तमी । मार्गशीर्षस्य
शुक्ला सप्तमी नन्दा सप्तमी । शुक्लसप्तम्यां हस्ता-
नक्षत्रयोगे भद्रासप्तमीव्रतम् । फाल्गुनस्य शुक्ला
सप्तमी कामदा सप्तमी । पापनाशिनी सप्तमी-
व्रतम् । भाद्रपदव्रतम् । सर्वजयासप्तमीव्रतम् ।
मार्गशुक्लसप्तमीव्रतम् । भाद्रशुक्लसप्तमी नत-
सप्तमी । आषाढशुक्लसप्तमी अम्बजसप्तमी ।
मार्गशीर्षस्य सितसप्तम्यां हस्तानक्षत्रयोगे
चित्तवप्रदाव्रतम् । इति भविष्यपुराणम् ॥ ॥
उत्तरायणे शुक्लपक्षे बुधवारे अष्टमी बुधाष्टमी ।
अमावस्याव्रतम् । वैशाखीपूर्णिमा मिहपूर्णिमा ।
मेघसंक्रान्तौ मधुसंक्रान्तिः । जलसंक्रान्तिः ।
फलसंक्रान्तिः । अन्नसंक्रान्तिः । दधिसंक्रान्ति-
व्रतञ्च ॥ ॥ अथ व्रतविधिः । तत्र व्रतधर्माः ।
तत्र विष्णुहारीतौ ।
“दिनान्ते नखरोमादीन् प्रवाप्य ज्ञानमाचरेत् ।
भस्मगोमयवृद्धारिपञ्चगव्यादिकल्पितम् ॥
मलापकर्षणं कार्यं वाङ्माशौचात्मविहये ।
दन्तधावनपूर्वेण पञ्चगव्येन संयुतम् ।
व्रतं निशामुख्ये ग्राह्यं वदित्सारकदर्शने ॥”
तेन प्रायश्चित्तव्रतारम्भे पूर्वदिने पञ्चगव्यां
प्राश्य दन्तधावनं कृत्वा सायं समये व्रतसङ्कल्पः
कर्तव्यः । वशिष्ठः । श्रमशुक्लेश्वरान् वापयेदक्षि-
णोमशिक्षावर्जम् । केशधारीच्छायां दिगुण-
व्रतमाह हारीतः ।
“राजा वा राजपुत्रो वा ब्राह्मणो वा बहुश्रुतः ।
केशानां वपनं कृत्वा प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥
केशानां धारणाधर्तुं दिगुणं व्रतमाचरेत् ।
दिगुणो तु व्रते चौर्ये दक्षिणा दिगुणा भवेत् ॥”
श्रियाः । देशवपनं न कार्यमिच्छाह कौषायनः ।
कच्छे चित्रवनसुदकोपस्यार्धनमधःश्रयनमेकावसता
केशश्रमशुखरोमवापनं एतदेव श्रियाः । केश-
वपनवर्जम् । पञ्चगव्यादृतप्राशनयोर्विहितम् ।